

Bálint Péter

A metaforáról metaforikusan

(Töprengések Szentkuthy *Az egyetlen metafora felé* naplójának újraolvasásakor)

[...] az emlékeztültengés örülete, a húség pótléka, az emlékezet többlete illetve kinövése: a másik két lehetőség határán az írás, a nyelv, a tapasztalat nyomvonalához – folyamodni, amelyek a visszaemlékezést túlviszik egy adott örökség, egy rendelkezésre álló múlt egyszerű újraalkotásán. (Derrida: *A másik egynyelvűsége*)

Amikor a Forrás szerkesztősége felkért, hogy *íróként* írjak esszét egy kedvelt *írómról*, lehet magyar vagy külföldi is az illető, némi habozás után Szentkuthyra esett a választásom. Több oka is volt/van ennek a kivételezésnek (a számomra kínálkozó lehetőségek sorából egyként „kivételnek”); elsőként is illetékesnek érezvén magam Szentkuthy-ügyben (róla írtam doktori disszertációm, majd habilitációs értekezésem alanya is volt: Márai Sándor és Mészöly Miklós társaságában), adódott, hogy visszatekintsek naplójára és arra, amit *róla*: naplóiról és Szentkuthyról írtam; másodszorra, illetlennek vélem (finoman szólva) azt az elképesztő hallgatást, mely körülöleli, dermedtően körülfonja, annak ellenére is, hogy az utóbbi két évtizedben számos *másik* nyelvre lefordították életműve nem csekély részét (mostanság az amerikaiak vélik úgy, hogy érdemes bemutatni őt a „tengerentúlon”: ami mégsem egyezik a mesebeli és álombeli Óperenciás-tengeren túli világgal); harmadszorban, „íróvá” válásomban szintén nem csekély része volt Szentkuthynak, noha „íróságom” tanúsítványaiából nem részesülhetett, hogy tanúságot tegyen „író” voltomról.

Nos, hogy az *esszé* szerűség követelményeinek és az *elgondolható* elgondolásának is eleget tegyek, igyekszem két tételben és azok kifejtésében összefoglalni mondandómat.

Tétel:

1.

Szentkuthy *írásművészetét* a történelmi múlt „egyszerű újraalkotásán” való töprengés és a legkülönbözőbb retorikai alakzatokban megnyilvánulás jellemzi a leginkább. Az örök, teljes, végleges és egyetlen metaforára, illetve a hozzá vezető útra találás módján *töprengés* jelen esetben fölfogható az intencionális szerkezetű vágyakozásként is, mely nemcsak hogy elválaszthatatlan attól a tárgytól, amire a tudatmozgás és reflexivitás irányul, de – Ullmann Tamás *A vágy fenomenológiája*

tanulmányának logikáját követve – elválaszthatatlan attól az értelemtől is, ami a tárgyhoz, illetve az őt korábban értelmezők interpretációjához kapcsolódik. Szentkuthyban ekként összegződik mindez: „A »megfigyelés« elképzelése jobban felvillanyozta, mint a megfigyelt tárgy.”

2.

Szándékosan azért *nem* regény- vagy naplóírást említek Szentkuthy művei kapcsán, mert sem az áltörténelmi regényeit, sem a gigantikus naplóját nem lehet kétséget kizáróan besorolni egyik műfaj „kanonizált” keretei közé sem. Szentkuthy műveinek besorolhatatlansága nem egy sor meglévő irodalmi műfaj valamelyikéhez való irányíthatatlanságot jelent, de még csak nem is az írói intencióival hasonlóságot mutató hazai és külföldi szerzők életművétől való teljes, végzetes le- és elhatárolást sejtet. A művek besorolhatatlansága egyfelől a szerzőjük más írókkal, másféle intenciókkal és önkimondás-alakzatokkal bevallottan *azonosulni* nem akarásában gyökerezik. (Ez persze közel sem jogosít föl bennünket arra, hogy túlságosan könnyedén „magányos sziklának” aposztrofáljuk az író életművét; kezdő kritikusok szokták elemzésük alanyát magányos sziklához hasonlítani, e metafora révén igyekeznek csodálatuknak és nagyrebecsülésüknek hangot adni, ami persze nem alapozza meg értelmezettjük valódi/arányos értékét.) Másfelől a sajátlagos tapasztalaton nyugvó történetelbeszélés és a „válni valamivé” (*devenir*) folyamatában gyakorivá s gyakorlattá váló önvallomás (mint a legszemélyesebb ügyek: ismétlődő vétkek és hiányélményt tudatosító vágyak bevallására tett kísérlet, melynek szövegszerúségében egyszerre van jelen a derridai „többlet és a hiány”) mindenki másétól elkülönböződő konfigurációs aktusában rejlik.

Bizonyítás:

1. A töprengő naplóíró

Noha Szentkuthy Miklós élete végéig (vagy leginkább élete alkonyán) élénken tiltakozott a túlságosan sok filozofálás ellen, éppen naplói írása közben alapozta meg a saját filozófiai érdeklődését és észlelési-alkotói tevékenységét, melynek bevallottan határozott célja: „A »tudat« teljességét ábrázolni, mint minden baj okát.” Ugyanakkor a saját tapasztalatra vissza nem vezethető elméleti konstrukciókat kerülő észhasználat, a létfenoméneket leíró és a létezés módozatait metaforákban megjelenítő nyelverteremtése keltette föl az irodalmárok és filozófusok figyelmét, és „különcként” megbélyegzése ösztökélte őket (helyesbíték: néhányukat) arra is, hogy gondolkodásmódjáról, „rongy stílusáról” megfogalmazzák „épületes”, vagy nem kevésbé „különc” kritikájukat.

Máig elevenen él bennem (negyedszáz év távlatából is), hogy a nekem írott levelek egyikében szóvá tette: „*du hast zu viel PHILOSOPHIE gesoffen*” (túl sok filozófiát vedeltél), amin akkoriban meglepődtem, később jóízűt nevettem, elsősorban nem is a szemrehányás szemérmetlen ténye, mint inkább a szem-

rehányó szemérmetlen szemrehányást imitáló játéka miatt, hogy tudniillik olyasmit hányt a szememre, amit nálamnál is „bűnösebb” módon követett el ő maga hajdanán, amikor velem egykorú volt. Nos, az irodalom „szakmájában létező” vagy laikus olvasótól egyaránt éveket, sőt évtizedeket követelő életművet végigolvasó számára feltűnik, hogy Szentkuthy fiatalkorától kezdve mily elszánt és vehemens érdeklődéssel, maga iránt inkább „bizalmatlanságra hajlással, mintsem elbizakodottsággal” (Descartes) követi az antik, de még inkább a 19–20. század fordulóján megjelenő filozófusok (mint Hans Driesch [*Philosophie des Organischen*], Husserl, Bergson, Hartmann), esztéták (Goethe és Winckelmann), pszichológusok (Lombroso, Freud és Jung), mitológusok (Kerényi és Otto) és a természettudósok gondolatait. A fiatalember hetyke, olykor szemérmetlenül nyegle hangvételeben veti a napló hófehér papírjára az efféle lila mondatokat: „*Itt állok most a cselédhiztéria és Heidegger filozófiája [...] között*”, „*Tér, idő, élet, betegség, morál: efféle filozofikus fogalmak élnek bennem.*” Olvasmányaiiban (kiváltképpen is a naplóiban rögzített szövegértelmezéseiben) tételesen kimutathatók mindazon szellemi nyomok, melyeken lét- és önmegértése korai szakaszától fogva haladt (nem kis vargabetűvel előre), s haladási naplójában észleletei nyomot hagytak, mégpedig olyan nyomot, mely az egyszeri, a pillanatnyi észlelnél többet és más is feltárnak előttünk, éppen a hasonlóság vagy a metaforikus helyettesítés révén. Mániákus könyvbúvárlása (amibe beletartozik a szótárak, lexikonok böngészése is) nem más, mint egyfelől a klasszikus filozófus/író powys-i gesztusa, másfelől a másokkal, elsősorban is a „régiekkel” való társalgási vágyának ékes bizonyossága. Szentkuthy bátran állíthatta volna Descartes-tal együtt (noha egészen haláláig nem telt be a „régí könyvek olvasásával” és a képzeletbeli „utazással”), hogy: „*[De] végül is úgy éreztem, hogy már elég időt fordítottam a régi nyelvekre, sőt a régi könyvek olvasására is, mind történeteikre, mind meséikre. Mert ha a régi századok embereivel társalgunk, ez majdnem olyan, mintha utaznánk.*” A velük való társalgás a velük ellenkezéstől (nekik *ellentmondástól*) a velük egyetértés hangoztatásáig, a kételyek megfogalmazásától az idejemúlt fogalmak át- és újraértelmezéséig egészen tág teret enged a párbeszédnek, ami leginkább a fragmentumokban való megnyilatkozás formáját ölti, ez pedig a Montaigne-féle szobabölcseletre emlékeztet. Még akkor is releváns ennek az írói attitűdnek a vállalása, ha Szentkuthy (1.) Baudelaire-rel együtt vallja: „*aki túlságosan elmerül a múltban, elveszti a jelenre való fogékonyságát*”, ahogy Paul de Man hangsúlyozza. (2.) Ha egyébként őt mint fiatal író, a rá jellemző blazírtsággal, a „régí századok embereivel” folytatott virtuális társalgás helyett, a kortársak önelbeszélése izgatja mindenekfelett. A kortársak produktumában elsősorban is az ragadja magával, ami a saját érdeklődésével, ízlésével, egyszóval szellemi kitekintésével megegyezik, vagy rokonságot mutat. Maga fogalmazza ezt meg egy helyütt: „*[...] egy író, akinek könyvek okozzák a legkevesebb örömet. Miért? Az egészen jó könyveket elolvastam; az új irodalomtól meg annyira pontosan azt várom, amit én szeretnék megvalósítani, hogy természetes, hogy másnál nem találhatom meg.*”

Szögezzük le előljáróban, hogy Szentkuthy naplója arról mindenképpen tanúbizonyságot tesz, hogy első nagyregényén túljutott írónk – ahogy manapság szokás mondani – „naprakész” volt a filozófiában, az esztétikában, a természettudo-

mányos ismeretekben. Az elgondolható gondolat végiggondolására nyitottság, illetve a gondolkodás, mint emlékezet(működtetés) és az írás, mint az archiválás modernkori gyakorlatára fogékonyság leginkább Füst Milánnal, Hamvas Bélával és Németh Lászlóval rokonítja kortársai között. A fragmentumokat olvasva olybá tűnik, hogy Szentkuthy felismerte a filozófusok előtt megválaszolásra váró apóriákat és létértelmezési kihívásokat, s íróként a maga számára is kötelezővé, egyben mások kísérleteit számba véve követendővé tette a válaszadást: ekként válva elkötelezetté az egyéni és közösségi lét- és sorsfaggatás iránt. Szentkuthy előtt efféle fenomének várnak tisztázásra: a tekintet és látás-komplexuma, a reflexió és tudataktus, az egológia és társszobjektum, az erotika és bűn, metafora és stílus, történetírás és mesemondás.

Az *egyetlen metafora felé* kötet első oldalán, a (2). számmal jelzett szekvenciában a fiatal Szentkuthy, aki szenvedélyes módon hódol a híres descartes-i *cogito-tételnek*, rögtön az írásképtelenséggel (a saját tapasztalat és annak lehetséges/kívánatos nyelvi kifejezése közötti szakadék áthidalhatatlanságával) és a nyelvtelenség örökké kínzó vágyával (a „mi módon lehetséges írni?” – kérdésre adandó válasszal) vesződés kezdeti fázisában felvázolja, mondhatni, az egész életművére kiható írói dilemmáját: „AZ ÖRÖK JÁTÉK: megismerni a világot – megőrizni a világot.” A világot megismerni, a végtelent fölfogni (Descartes és Ricoeur által használt „com-prendre” kifejezés szellemében: *megragadni*), ugyanakkor a végtelen ideáját a gondolkodás révén a rejtettségéből kiemelni, megérinteni és elsajátíthatóvá tenni igék (melyek a descartes-i ész „jól használatán” és a kanti énállítás, illetve e kettőn keresztül a nyelven és nyelvben megnyilvánulás nagyon is tudatos intencióját vetítik előre), valamint a véges lét feltárására szóló felhívást követő válaszok: nyomban megjelennek az első lapon. Az igék és a válaszok, a keresett és az austini tetten ért szavak, mondhatni ígéretet tesznek, mégpedig *túlzó* ígéretet. Derrida olvasatában a kötet címe maga is ígéret (*Az egyetlen metafora felé* azt ígéri nekünk, hogy ha türelmesen haladunk a jövő ígérete felé, rátalálunk az egyetlen metaforára, véges létezőként képesek vagyunk megragadni a végtelent), de Man szerint pedig „a szöveg mint ígéret performatív struktúráját” ölti a Szentkuthy által aláírt, Szentkuthy Miklós néven jegyzett naplóban.

A naplóíró Szentkuthy a szemlélettel együtt járó értelem – elsősorban is a husserli időfenomenológián nyugvó észlelés és visszaemlékezés, vágyakozás és jelentésadás aktusában – tetten érhető bizonytalankodásaira, a szemlélt dolgok megnevezhetetlenségére és az általa metaforikus alakzatokban – metaforafragmentumokban, metaforaláncolatokban – megnevezett dolgok illékonyágára panaszkodik, mivel a konkrét jelentés a helyettesítés vagy az *átírás* révén jelentésmódosuláson: redukción vagy bővülésen megy át. A panasz háttérben valójában két felismerés szunnyad: (1) annak a belátása, hogy a lét és gondolkodás szoroson összefügg egymással, mondhatni egymástól elválaszthatatlanok, a lét folyton elgondolja magát, a gondolkodás tétje pedig maga a lét, ezért bármely „imprecízió” a lét értelmét és megértetté tételét függeszti föl. (2) Elhatalmasodik benne a transzcendentális vágy, melynek forrása: a *végtelen ideája* (amiről később Lévinas értekezik a *Teljesség és Végtelen* kötetében), másként mondva az „időtlen tökéletes”, vagy az „időtálló teljes” iránt, s e vágy kielégítet-

lensége, még inkább: kielégíthetlensége, a végtelenségből csakis a véges tartalmak kimondhatósága okán visszamaradó hiányérzet állandósul, és az őrjöngés számos változatát váltja ki a lét faggatójából. A két gondolat közötti hasonlóság alapja a Szentkuthynál többször is előkerülő „imprecízió”, aminek oka nem más, minthogy a végtelen ideáját a véges elme nem képes önmagából megalkotni, hanem kívülről hatol be az értelembe.

Szentkuthy naplói-írójának őrületére jellemző, hogy a fragmentumokban folyton visszatér egy már rögzített észlelethez, érzülethez, mint a szövegben valamiként tárgyiasult és önmagától eltávolított ismerethez, s rávetvén tekintetét (ama *fenomenológiai tekintet*), miközben a folyton múlt felé közelítő most aspektusában újfent tisztázza, és persze másféleképpen alapozza meg korábbi kijelentését, egyben megmutatja számunkra a tudat működését is. Ennek a működésvizsgálatnak szintén kettős a természete (e *kettősséget* hangsúlyozni kívánom, mert Szentkuthy örökösen dualitásokban gondolkodik), egyfelől a reflexió korlátozza magát a szemlélődést és a tárgyra irányuló szemléletet, másfelől a szemlélt dolgokhoz való tudati viszonyulás előhossa a temporalitás és az időfenomenológia kérdését. (Egy helyütt ezt írja naplójában: „A nap az egyetlen egzisztenciális egység – minden egyéb időfogalom: fikció.”) A tudataktusban a valamihez és/vagy valakihez való visszatérés, pontosabban a Deleuze említette „*emlékmaradványokhoz*” (bizonyos értelemben a naplóban *archivált* szövegekhez) visszatérés elsősorban mindig az emlékezés ügyét veti föl, abban az értelemben, amit Derrida ad számunkra: „*az írás mintegy magától ítéli magát a visszaemlékezésre*”. Másodsorban pedig a „*logikus bizonyítás*” helyett a felidézés, az átírás, az újbóli színrevitel gesztusát hívja elő az íróból, aki inkább csak tanúságot, mintsem bizonyosságot tesz valaki/valami „*egyetlen*” létmódjáról. Szentkuthy naplói-íróként (naplójában töprengő és bölcselkedni szerető szerzőként) megengedheti magának, hogy ne a fogalmak tisztázására, a végesben szunnyadó tények megkérdőjelezhetetlen meghatározására törekedjék, hanem bizonyos mennyiségű állítást tegyen, tárjon elénk, társítson a mi képzeletünkhöz, s megvizsgálja azok igaz vagy hamis voltát, amihez nem feltétlenül a logikát és ontológiát, mint inkább a fenomenológiát és etikát hívja segítségül. „*A fenomenológia – hogy újfent Ullmann Tamást idézzem: A látványosság anarchiája* című tanulmányán keresztül – *a magányos szemlélésre szólít fel, és ennek a beállítódásnak a módszerét kínálja*”. Szentkuthy pedig semmit sem szeret jobban ennél a montaigne-i toronyban való magányos szemlélődésnél, a fenomenológiai leírásokban és analitikus miniatúrákban tobzódásnál. A metaforák, a retorikus alakzatok, a szimbolikus képek, a poétikus hangvételi vallomások és erotikus fantazmagóriák révén másfajta értelmet bontakoztat ki és másfajta értelmet ad, értelemösszefüggést teremt, mint valaki más, mondjuk egy szakavatott filozófus, aki a naplószerző énjében rejtekező töprengővel szemben ragaszkodik a nyugati gondolkodás hagyományához. Szentkuthy éppen az általa tisztelt Goethe (akit egy önéletrajzi regényben számunkra megelevenített) költő- és költőiségideáját követve, a poétikus nyelvet és metaforikus alakzatokat állítva szemlélődése/mondása szolgálatába, szabadon válaszolhat magának a maga által feltett kérdésekre. Így válik egyszerre szerzővé: naplóbeli fragmentumszövegek szerzőjévé, s e fragmentumszövegek szerzőjének kritikus értelmezőjévé. E ket-

tős szerep voltaképpen elválaszthatatlan egymástól, ám annak ellenére, hogy a fragmentumok naplóba (haladási vagy éppenséggel hajónaplóba) rögzülésével egy időben teremtődik meg a szerző és a szerző kritikus értelmezője, egyáltalán nem állíthatjuk, hogy a két szerep ne volna elkülöníthető egymástól. E szerepsokszorosításban és folyton felállítható-mozgatható bábszínház keretei közt folyó mimézisben, diskurzusban, velencei maszkabálban leli örömét Szentkuthy, valójában e két megnyilvánulási formában ragadható meg írói zsenialitása és világszemléletének lényege.

Szentkuthynál nemcsak a lehetséges szerepek, és velük együtt az arisztotelészi értelemben vett mimézisformák sokasodnak, alkotnak szövevényes hálózatot a fragmentum/szekvencia szövedékben, de a létfenoméneket és az analógiákat szétszálazó analízisek is. („*Ahelyett, hogy egy regényben szerepeltetnék tíz személyt: egyetlen személyt írok le, s analízis közben mondom el [gyáván!] tíz regényt zárójelben.*”) A szemlélet körébe vont, a tudataktus tárgyává tett egyetlen (ami itt más értelmet nyer s a konkrét analógiája) és az analízis során létrejövő sok, a végtelen ideáját megjelenítő örök és a szüntelenül tűnésben lévő, azonmód múlttá váló pillanatnyi feloldhatatlan ellentéte vezet odáig, hogy Szentkuthy az „örjögésről”, mint az értelem normális rendje ellen való, a tiszta ész működésén túlsorduló megszállottságról beszél. A megragadottságnak ezen állapotait mutatja föl, amikor az *örjögő*: déli forróságról, eksztázisról, keresztségről, ihletről, matézisről, aggályosságról, kitasztítódásról, karitászról, kloákaforradalmárról, bacchans megtéréséről ejt szót a különböző fragmentumokban. („*Nincs kétségbeejtőbb, mint összevetni emlékeim ezer konkrét részletét ezekkel a hullaszagú elvont főnevekkel.*”) Másutt a végtelen/tökéletes ideáját kereső író és a létezés vizsgálata során értelmet mozgósító analitikus „belső lázáról”, álomszövögető és fantáziakergető poétikus gyakorlatáról olvashatunk egy-egy metaforaalakzatban. A *poétikus gyakorlat* ez esetben maga is egy metafora, mégpedig olyan metafora, amelyik a képzelet tárgyainak összefüggéstelenségét megszüntetni nem képes értelem szerelenséget fed. Emellett feltűnő, hogy Szentkuthy mily sokat elmélkedik a *vad*: gondolatról, imitációról, intellektuális hajlamról, hitről, bizalmatlanságról, érdeklődésről, fikcióról, ez a Lévy-Straussnál felbukkanó „vad gondolat”, majd (a Szentkuthy-féle napló megjelenése után három évtizeddel) később a kiváló francia fenomenológusnál: Merleau-Pontynál kiemelt jelentőséggel bír: „vad észlelés”, éppen Husserl hatására, már Szentkuthynál is a másik, az idegen másságának tapasztalata szempontjából válik érdekfeszítővé. A „vad értelem” Tengelyi olvasatában az éppen folyamatban lévő értelemképződés, mely önmagát alakító értelem, és a „vad szellem” pedig az én és a másik közötti interszubbektivitás, egymást megértő beszéd.

Mint alább látni fogjuk, nem pusztán a „vad gondolatról” gondolkodása halad együtt a nyugati gondolkodás fősodrával; miként a korszak valamennyi jelentős íróját és gondolkodóját, mindenekelőtt az én és a Másik, az én és a másik közötti létviszony, vagy még inkább az énben rejtőző másik mássága is kiemelten érdekelte Szentkuthyt. Ne feledjük, írónk tudhatta, hogy a hegeli nyelvben, mint a gondolat termékében, minden kimondott általános, ezáltal egy énmondás, egy én elgondolása egyúttal egy teljesen általános én mondása is. („*Lényegem: abszolút és*

szakadatlan intenzitásigény [...] és örök-forma-igény”; „[Én] alig vagyok, csak a világ énbennem s magamban nem magamat, hanem a világot szeretem, »én« csak fiktív ráma vagyok.”) Ez a „fiktív ráma” a világra irányuló tekintete és látása révén igyekszik magába fogadni, értelme terébe emelni, a véges ész által értelmezni a végtelent és a heideggeri halálhoz viszonyuló létet. Husserl megkülönbözteti a „saját szféra” és „idegen szféra” világát, mely egy-egy én: a saját és az idegen látását tételezi, mely látások összefonódnak, és egy közös világot hoznak létre. Merleau-Pontynál olvassuk: „a más számomra nem egy más, hanem általában a nem-én, egy olyan bíró, aki elítél vagy felment, és akin kívül nem is feltételezek ennek az egynek az ítéletével szemben felhozható más bírókat.” Szentkuthy, aki maga is bíróként, ítélő-képességgel és erkölcsi tudattal bíró lényként értelmezi saját maga számára a másikat (leginkább a másik nem/sex egy képviselőjét), „halálraítélt helyzetnek” mondja azt a feszültséget, melyet az én és a másik feloldhatatlan elválasztottsága eredményez. („Minek az »én« – ez az örültség, halálos luxusa a szubjektivitásnak? És minnek a „szeretet” – ez a másik örültség? A teljes belevesztettség a másik emberbe, a nem-énbe? Melyik a gyalázatosabb fikció: a láz által feltúrt ének éneje, avagy a szerelem által odapredesztinált mások mása?”) Ezen idézet tanúsága szerint Szentkuthy bár tájékozott volt az etika terén, elsősorban is a kanti morális törvények és a szabadság összefüggését illetően, nem ismerhette a Lévinas-féle *reszponzív etikát*, melynek a Másik iránt mindörökre szóló elköteleződés és végtelen felelősség az alapja, s amely feleletet ad: a kései olvasónak írónk kérdéseire. Ellenben csírájában (a fenti idézet is erről tanúskodik) felvetődik a marioni *erotikus redukció* alapkérdése: „szere-*ret-e engem valaki más is rajtam/magamon kívül?”,* mely kérdés a gondolkodó ego önmaga elgondolását és a másik lény róla való gondolkodását a szeretet vagy a gyűlölet függvényében válaszolható meg.

Szentkuthy előtt az egyik legégetőbb és intenzív feleletadásra sürgető kérdésként vetődik föl a (86) szekvenciában: az „itthonmaradó” *ittléte* és az utazó (az otthonról, az ittlétből eltávolodó „misztikus úrként” fölfogott nem itt lévő) *hiánya* milyen viszonyban áll egymással? miképpen tudom elgondolni, kifejezni, megjeleníteni az ittlétet, mint jelenlétet és a másholt, mint az „itt” hiányát? A kérdés megválaszolásában – igaz, évtizedekkel később – Jean-Luc Marion siet segítségünkre *Az erotikus fenomén* kötetében: „Bármely »ott« nem cserélhető fel egy tetszőleges »itt«-té; most először válik egy adott hely számomra felcserélhetlenné, rögzítetté, vagy ha úgy tetszik, »természetessé«.” Továbbá kérdésként tételeződik az is, hogy miként tudom áthidalni a látás számára adott és az emlékezetből felelevenített álkép távolságát? sikerül-e összekötnöm a saját időfolyamomat a máshol lévő másik, a távollévő saját időfolyamával, amelyik sohasem lehet az enyém? Szentkuthy noha a *szubjektivitás* „halálos luxusáról” szól, de éppen az utazóról és a nem itt levőről töprengve szembesül azzal a ténnyel, hogy a Másik nem csak érzelmi-értelmi függésben tart, kínlódva vágyik utánam, de a *felé* irányuló vágyamat is folyton felkelti, ösztökéli és ébren tartja. Ez a vágy pillanatnyilag, egy bizonyos időre elfojtható, de mindörökre kielégíthetetlen és megszüntethetetlen marad: ezért nem csekély feszültség és neurózis forrása. A Másik hiánya és az iránta ébredő vágy, mint ami kínokat okoz, Szentkuthy számára *értelmetlennek* tűnnek, noha egyszerűen megindokolhatónak véli őket. („Az, hogy egy »próza«

kéthónapos távollét abszolút megszűnés benyomását kelti, egy szempontból teljesen józan benyomás, és nem szentimentális nagyolás, tudniillik mikor egy pillanatban az eltávoztorra gondolkodok, és szeretném, hogy most itt legyen: ez abban a pillanatban abszolút lehetetlen. S az itthonhagyott ember nem kéthónapi időt érez leélendőnek, számára nincs is semmiféle időprobléma: számára a két hónap hossza millió ilyen »abszolút« lehetlenségek keresztmetszetéből áll: nem az a baj, hogy az eltávozott nincs itt, hanem hogy teljességgel lehetetlen, hogy itt legyen.”)

Hogy továbblépjünk, nemcsak az utazóról és utazásról, az el-távozásról és ittmaradásról, hanem a hétköznapi létben elfoglalt helyről, egy földrajzi vagy épített helyről, a külső és belső térről, a lakozásról és otthonról, a bensőségesség teréről értekezik a (35) szekvenciában. („A HELY, ahol vagyunk: ez a legfőbb metafizikum és praktikum, ettől a titokról nem tudok megszabadulni”). A fragmentumból kitűnik, hogy Szentkuthy a geometriai és földrajzi tér meghatározhatóságáról, poétikájáról gondolkozván megelőzi a huszadik század második felének egyik leghíresebb művét: Gaston Bachelard *A tér poétikáját*, mely csak 1957-ben jelenik meg franciául; az viszont sejtethető, hogy Bachelard korai műveit ismerte írónk.

2. Fenomének metaforikus megjelenítése

Szentkuthy megismerésvágyának intencióját a napló címében: „az egyetlen metafora felé” szó szerkezetben jeleníti meg számunkra. Ebből a metaforává vált címből, az *egyetlen* fenoménje (figyelembe véve a naplóban legalább ennyire hangsúlyos *örök* fenoménjét is, mely a scheleri „metafizikai könnyelműség” értelmében: az időtlenséget, az örökkévalóságot érinti), arra készíti az értelmezőt, hogy egyfelől a keresés, kiválasztás, kirekesztés, elkülönítés, elhatárolás, megkülönböztetés, másfelől az értelemadás, értelemösszefüggés-teremtés során a jelentésváltozás által többletjelentést nyert metaforák mérlegre tétele, asszociációs-analogikus-láncba állítása, poétikai-retorikai alakzatban megvilágítása szempontjából vegye górcső alá a szekvenciákba (mindösszesen 112-be) tördelt szövegrészeket.

A plótinوسzi „egyetlen” és a kanti „örök” az első pillanatban és a lehető legtermészetesebb módon lényegi összefüggést mutat; ennek az összetartozásnak a háttérében lappang mindkét fogalom ellentétpárja: az egyetlennek a sok, az öröknek pedig a soha. („A természet legtermészetibb stílusát s az ember legemberibb stílusát soha életében nem tudta volna egyetlen közös képen úgy összefoglalni, mint azt ez a mai álma tette [...]”). Csakhogy mindkét szópár: az egyetlen-sok és az örök-soha külön-külön és egymásra vonatkozásában is, megragadhatatlan volta miatt, eleve túlsordul a Szentkuthy által oly sokat emlegetett, és a naplójegyzetelése során a teremtő képzetekkel szemben *analitikus funkciót* betöltő empirikus, matematikai, természettudományos gondolkodás határán. Ezért is írja Szentkuthy a mi szempontunkból talán legizgalmasabb (111) szekvenciában – melyben a nyelvről és metaforáról töpreng –, hogy: „a »sok« egyformán kísérleti talaja a realitásnak és mesebelinek”. E citátumban megkülönböztetett figyelmet nyer a *realitás* és a *mesebeli* fogalma, annál az egyszerű oknál fogva is, hogy a napló egészében a *precízió* és *álm* folyamatának vizsgálatában, tudati tevékenységében, a dolgok

és létezők elgondolhatóságának és „*valamiként*” leírhatóságának összefüggésében kerülnek újra és újra terítékre. (Hogy végül is a napló 95-dik szekvenciájában egy efféle nyugtalanító kérdésfeltevésben öltön testet az írói aggály: „*Álom és próza igaz viszonyáról esett-e már szó?*”) Az *álmom* nem pusztán a korban nagyon is divatos freudi álmofejtés okán kerül a napló kulcsfogalmai közé; az álmom és mese, mint a valósággal szembeni plasztikus fikcionalitás és kalandos történetpótlék (mint a mottóbeli „*hűség pótléka, az emlékezet többlete*”) szoros összetartozásáról többször is beszél írónk.

Szentkuthy részéről a metaforateremtés és metaforaanalízis olyasfajta létleírás, olyasfajta protézispróbálás, mely ugyan a lét elgondolhatóságát igyekszik fölvezetni, ámde anélkül, hogy a létet (a heideggeri jelenvaló létet), az *egész létet* tudná megragadni. Helyette a husserli transzcendentális fenomenológia és a bergsoni tartam (és a benne foglalt emlékezet- és időstruktúra) szellemében teremtett metaforák segítségével a *metafizikába* és a poézis (*metafora*) nyelvezetébe hajlik, ahol az egyetlenhez és örökhöz rendelt fogalmak konkrét jelentésüket elveszítik. Egyfelől a hétköznapi szavak végzetesen, félelmet keltően erodálódnak, másfelől a metaforák (a kölcsönzött/helyettesített szavak) gátlás nélkül *túllépnek* a szemlélt világon: ennek következménye az állandó köztességből fakadó elterelődés, kilengés vagy más aspektusból az eltérés. Az egyetlen kergetése folyamatos el-beszélés, félre-beszélés, majd szembesülve a vakvágányra terelődéssel, szemrebbenés nélküli mentegetőzés. Noha a napló címe és a naplóban valamennyi metafora ígéret, a jövőben realizálódó adomány, értelemmel megajándékozottság ígérete, a szekvenciák/fragmentumok előrehaladásával, az ismétlések révén történő újraírással és átértékeléssel együtt is arra kényszerül a naplóíró, hogy utólagosan mentegetőzzön: a be nem váltott ígéretek miatt. A mentegetőzés persze éppoly beszédaktus, mint az ígérés, az álomelbeszélés, az elfojtás és az analizálás.

Szentkuthy belátva, hogy képtelen az egyetlen: a végtelen ideájának megtalálására, hogy a szekvenciákban rögzített egy önmagában elégtelen az *egy-ség*: a végtelen, a tökéletes, a teljes kifejezésére, a sok és a sokság tapasztalatának mániákus rögzítése közben megteremti a metaforikus beszédmódot. A sok, a sokféleképpen leírt sok egyes/egyedi mérlegre tevését követő „örök”, „örökkévaló”, „abszolút” érvényű igazság hiánytalan feltárására tett *kísérlet*, és a hiánytalanság vágyában fogant örökös hiánnyal *szembesülés*, az „imprecízió” megértése teremti meg a metaforában és valamennyi alakzatában való megnyilvánulást, mint hiánypótló beszédmódot. (A *kísérlet* kifejezés folyamatosan visszatér Szentkuthy naplóírása során; olykor, mint az alkímisták boszorkánykonyhájában végzett titkos tevékenység; máskor, mint olyasfajta írói törekvés, melyet a múlt és a jelen [másfelől az emlékezet és írás] viszonyának meghatározásakor, egymáshoz igazításakor Bergson „az életre irányuló figyelemnek”, Deleuze pedig az „együtt létező momentumoknak” nevez.) A metafora egyik lehetséges értelmezése – Ricoeur kitűnő, a statisztikák tükrében legolvasottabb kötete, *Az élő metafora* szerint –: a *kölcsönzés*, a „*tulajdonképpeni szót helyettesítés*”. Ám ezzel a kétféle gondolati és poétikai lehetőséggel hiába él és él vissza Szentkuthy, hogy a sokszorosítás, a halmozás, az analogikus rendbeállítás révén rátaláljon az „egyetlen”, a „végső”, a „teljes” metaforára, folyamatosan szembesül vállalkozása lehetetlenségével: a

kísérlet ekként csakis a lévinas-i *elnapoláshoz* vezethet. Az elnapolás a létezők/dolgok jelenvaló léte meghatározására tett kísérlet pillanatnyi kudarcának és a halállal szembesülést követő szorongásnak, elfojtásnak a következménye: a naplóíró minden egyes fragmentummal haladékot ad magának a „*még ma*” lehetetlenségét megtapasztalva. Mintegy abban bizakodik, hogy az ismétlés során eltérő kiindulásból, a sokféle fenoménnek az észlelés és fantáziálás (vagy éppen álmódás) révén való értelemadásból, a szavak eredeti jelentésének megváltoztatásából és a többletjelentéshez juttatásából (mely az átvitt nyelvnek poétikai minőséget kölcsönöz a diskurzusban), valamikor és végtére is „átfogóbb értelemösszefüggést” tud adni. Ez esetben az elnapolódás lehetővé teszi az észlelés és szemlélés terébe került fenomén és annak leírása nyomán születő metafora konstituálódásának vizsgálatát, emellett annak a tudatfolyamnak a reflexív vizsgálatát is, amelyik azt követi nyomon, hogy miként lehetséges a szubjektív és objektív tények megragadása és szavakkal történő kimondása, körülírása. Szentkuthy ezért mondja, hogy: „*a hasonlatok az én apológiáim*”, másutt: „*egy-egy izomból-születő automatikus metaforát mondtam*”, végül mindezt összegezve: „*Az utóbbi időben számomra nincs irodalom, csak nyelv [...] itt az író is már mindenekelőtt csak nyelvet akar vagy csak nyelvet tud – persze egy ilyen csak-nyelv-nyelv már nem nyelv, hanem valami más.*” De vajon mi ez a más? Deleuze arról beszél, hogy: „*Bergson a nyelvet is az emlékezethez hasonlóan elemzi*”; ennek fényében azt mondhatjuk, hogy Szentkuthy az értelem megnyilatkozásait: az „*agyonintellektualizált, agyonszenzualizált*” mondatokat és színes/napfényes metaforákat, mint a „*nyelv ontológiai fundamentumait*” kezeli, ekként teremtve meg saját létértelmezését és stílusát.

Szentkuthy miközben vizsgálata tárgyává teszi a világot és a létegeszt, a tudat-aktust és a hozzá tartozó tárgyat, s észleléseinek hangot igyekszik adni, maga is szembetalálkozik a „*lehetséges*” deleuze-i kettős értelmezésével: (1) ami megvalósul, (2) ami nem valósul meg, mindkettő a hasonlóság és korlátozás szabályainak felel meg. Az írás, a metaforateremtés, másként mondva: a szimbolikus képek láncolatának létrehozása sem adja meg annak a lehetőségét, hogy a lehetőség hasonlítson a valóságra, a szavakat ezért kell (mintegy szükségszerűségből) pótolni a képi jelekkel, magával a „*rajzolással*”, amiként erről a 69-ik szekvenciában szó esik. „*A rajzolás mint cselekedet tulajdonképpen a »cselekvés«, a tett színészi, emberi elemének bevitele a táj egyébként pszichologikus, irodalmi világába – egy bizonyos fokú dramatizálása a nem-drámainak.*” Szentkuthy e ponton kapcsolódik az arisztotelészi mimézis és cselekmény értelmezéséhez.

A modernkori filozófia (elsősorban is Kant és Bergson nevéhez kötődő) egyik központi tematikája: a kanti „örök” és a bergsoni-bachelard-i „pillanat” megragadhatósága és szembeállítás, pontosabban az *idő egészének* a megragadhatatlansága. Íróember számára az idő egyszerű felosztása múltra, jelenre és jövőre nemhogy nem kielégítő, de olyasfajta aporia, melyet az emlékezés révén a múlttá vált „*valamiként*” megjelenítésével, a valóság újra leírásával, a történetek pillanatnyi konfigurációjával és az időtapasztalat refigurációjával igyekszik „*költői*” módon föloldani. Célja ugyanis az eleven tapasztalatok, szerzett tudásforrások, saját élmények és „*emlékmaradványok*” múltból fel- és megidézése révén a jelenben való elmesélhetősége. Szentkuthy minden történelmi eseményt, kultu-

rális javat, kollektív tapasztalatot és egyéni lélettöredéket jelen idejűvé tevő szándéka pontosan megegyezik a Honti-féle mesemondóéval: e szándék valójában szövegkonstituáló funkcióként jelenik meg a naplójában. Ámde a konstituálás nem egybe- vagy összemosás, Deleuze mondja a sok egyes, egymástól elkülönülő pillanatnyi kapcsán: *„A végső rendszer emlékeztet minket arra, hogy az idő maga is többes számban értendő.”* Voltaképpen nemcsak az idő, de a találkozások és a tapasztalatok, az aporiák is többes számban, vagy a Kermode vizsgálta *kerügmaticus nyelven* mesélhetőek el, amennyiben: *„Minden egyes találkozás tehát elmondhatatlan egyedi esemény, mely nem áll össze más időpillanatokkal együtt egy történeté. A bergsoni intuíció pillanatához hasonlóan csak magányos szikra.”* Lévinas értelmezésében a találkozások *„magányos szikrák”*, melyek csakis egymástól függetlenül beszélhetők el. De vajon nem azért nem állnak-e össze egy történeté, mert Deleuze szerint maga az *„emlékezet az aktualizáció során a jelen követelményeihez igazítja”* a múlttá vált eseményt. De vajon nem azért nem állnak-e össze egy történeté a találkozások, mert Ricoeur szerint nem élettörténetünk, hanem élettörténeteink vannak? Ámbátor az *„általában vett múlt”* fogalmának bevezetése lehetővé teszi, hogy az emlékezetben a múlt a *„rég jelen”* és az *„aktuális jelen”* kettősségében jelenjen meg, s az egyik pillanat a másikat kiegészítse. Az írás (az elmondandó történet rögzítése) során egymást követő pillanatokban felmerülő/elkülönöző gondolatok, tapasztalatok sorrendje és *tényszerű* megmutatkozási módja egyaránt bizonytalan/bizonyíthatatlan (*véri/fiable*), mivel az emlékezet temporalitása és maga az emlékezés, mint felidézés, átírás, újbóli színre vivés hitelessége (az eredetit mímelő *pótlékeként*) is kétségeket vet föl. A múltbéli emlékek/élmények jelenné tévése, a jelenbeli érzésekkel/észlelésekkel egyeztetése: *ko-egzisztenciába állítása*, s a különbözőségek megjelenítése a történetmondásnak és az (ön)elbeszélésnek folyamatosan túlcsonduló és/vagy az azonosságkérés folytán *körkörös* jelleget kölcsönöz. Érdemes eszünkbe idézni azt, amit Ricoeur mond: *„hamar észre kell vennünk, hogy a metaforáról nem-metaforikusan (azaz a kölcsönzés fogalmából következő értelemben) beszélni lehetetlenség; röviden, hogy a metafora definíciója körkörös”*. Az elbeszelt történetekben megnyilvánuló *„én”-ek „folyton másnak és másnak, mégis mindig azonosíthatónak ígérkeznek”*; de a különböző pillanatokban *valamire* visszatérés és látszólag *ugyanannak* az ismétlése Lévinas szerint nem eredményezi sem a tárgyi azonosságot, sem az én azonosságát a *„meghirdető azonosításban”*.

A naplóírás során gyakorta alkalmazott visszatérésben és ismétlésben megfigyelhető a múlttól eltávolodás és a jelenhez közelítés aktusa, a jövő ígéréthez fordulás és másként előtűnés vágya: ami a jelen-lét móduszának meghatározásához vagy még inkább a lévinas-i *„többes azonosságának”* körül- és leírásához elengedhetetlennek tűnik. (*„Egyik pillanatban szeretném kérdéseim sorrendjében elmondani a dolgokat, architektonikusan felépítve, másik percben szavak és tények, élet és mű gyötrelmes idegenségét szeretném valami folyton oloadó-hullámzó lágy masszába gyúrni.”*) Szentkuthy naplóbejegyzésével szemben joggal feltehető kérdés, hogy a kérdések sorrendje logikailag felépített-e, avagy épp ellenkezőleg, a kérdések a lehető legimpresszionisztikusabban (értsd kiszámíthatatlanul) vetődnek föl, akár úgy is, hogy az egyik implikálja a másikat önmaga ellenében. Továbbmenve,

nem annak vagyunk-e tanúi, amit de Man a „grammatikai” és „retorikai” kérdéssel kapcsolatban állít, hogy amíg az első esetében a kérdés hasznavehetősége megkérdőjeleződik, mivel „*még azt sem tudjuk hitelesen eldönteni, hogy a kérdés kérdez-e vagy sem*”, addig a „*retorikai radikálisan felfüggeszti a logikát, és a referenciális eltévelyedés szédítő lehetőségeit nyitja meg.*” Szentkuthy látványosan él és él vissza a kétféle kérdezés lehetőségével. A grammatikai kérdésre néhány példa: „*Nem ez-e a nyaralóhelyek legfőbb charme-ja: az ismerős ismeretlen?*”; „*Vegyük elő régi rutinpszichológiánkat, és fecsegjünk arról, hogy ez az »ártatlanság« rafináltabb volt, mint mások perverzítése?*” A retorikai kérdésre is vegyünk néhány példát: „*ELVÁLHAT-E valaha is a himnikus élet az analitikustól, elhíhet-e, hogy van külön Proust és külön Pindaros?*”; „*Születik-e valaki oly szüzen minden reggel, mint én, a szabadság ilyen gyötrő teljességében?*”

Térjünk át a címben szereplő „egyetlen metafora” szószerkezet második tagjára: a „*metafora*” jelentésére! Azt kell mondanunk, hogy Szentkuthy osztja a kanti értelmezést, mely szerint a metafora „*a fogalmi gondolkodást arra készíti, hogy többet gondolkodjék*”. Mi viszont, Szentkuthy metaforahasználata kapcsán osztjuk Arisztotelész *Poétiká*bán tett megállapítását: „*ezt nem lehet másoktól eltanulni, ez a tehetség jele.*” Miben áll metaforateremtő tehetsége? A jelenségek közötti párhuzamosság és hasonlóság felismerésében; a metaforikus lelemény költőiségében; a helyettesítés és értelemadás érzékeltetésében; a lexémák birtoklásában és kontextuális megjelenítésében; a „*szimbólum valamiféle intellektualizált kép*”-ként láttatásában, a képtársításban és képlánc-megjelenítésben; a szónak önnön jelentésén túllendülését követően értelmes diskurzusba emelésében. A naplóírás során a metaforának kitüntetett szerepet szánás felveti a ricoeuri kérdést: „*Egy hosszabb diskurzus keretei között vajon nem azért gondolkozunk el egy adott metaforán, mert az már önmagában is egy rövidebb diskurzusnak tekinthető?*”

A metaforateremtés tökéletesen megfelel a fragmentális beszédmódnak; az eltérés, a csúsztatás révén az eredetit helyettesítő szóra találásnál hangsúlyosabbá válik a diskurzusalakzatban megnyilvánuló értelem: a tudataktus, mely nemcsak a tárgyra, de önmagára is reflektál. Szentkuthyról bátran elmondhatjuk, mint amit Husserlról vagy Hamvas Béláról elmondtak: *írva gondolkodott*. Ezért elsősorban nem is a következetesség, a változtathatatlanság, a felcserélhetetlenség az, amit feltétlenül elvárunk tőle, ami persze nem jelenti azt, hogy számonkérhető volna. A szómetaforát fragmentummá, vagy éppenséggel a „*miniatürizált költeményt*” folytatásos metaforává átalakító, költői nyelvezetű prózafolyammá átlényegítő gondolkodásmódjának elevensége és a szólelemények átütő-megvilágító ereje az, ami gondolkodása eredetiségét, sajátlagos nyelvezetét létrehozza. Szentkuthy számára a metaforateremtés (ne feledjük, írói intenciójának is leginkább megfelelő megnyilatkozás: a miniatúra- és a portréfestés, mindkettő esetében pedig a részletekben tobzódás), egy-egy jelenségnek vagy történetnek olyasfajta elbeszélése parányi költeményben („*poème en miniature*”-ben), melyben kibontakozhat a mondásnak az a jelentésbeli többlete, melyet szókincse kiterjesztésekor („*szókomplexuma*” kijelölésekor) a hasonlóság alapján elkülöníteni, kiasítani igyekszik magának egy virtuális nyelvi térből. (Megjegyezni kívánom, hogy a parányi költeményre az egyik legszebb példa a

(19) *Huberman* szekvencia; e részletet olvasván felmerül bennünk a kérdés: van-e olyan koncertlátogató, aki így, ilyen szemmel nézi a hegedűst, a kórust és a karmestert, s ha igen, vajon követi-e a zenei előadást vagy önmagába merül el?)

A naplóbeli fragmentumok (a számokkal elkülönített szekvenciák) térben és időben távol esnek egymástól, mégis egymásra vonatkozásukban nyerik el értelmüket, az adás és kapás folyamatában egymást értelemmel adományozzák meg: a lévinas-i hívás-felelet kölcsönösségében. Olykor előremutatnak, a heideggeri előrefutás értelmében (ahogy Csejtei mondja) „begyakorolnak”. Máskor pedig visszaható erővel rendelkeznek: az arisztotelészi elmozdulások és csúsztatások révén tökéletesítik, újra- vagy felülírják egymást. Ekként a metafora sajátlagos nyelvet teremt, de olyat, mely maga is beszél a nyelvről: egyfajta metanyelven, magán a költészet virtuális-spirituális nyelvén.

Az egyetlen metafora felé naplójában Szentkuthy a metaforaalakzatok sokféleségével él: az arisztotelészi epihorával („egy-egy csillag úgy semmisült meg az égen, mint azok a kis morzsák vagy tejszínhabmaradékok női ajkon, melyeket figyelmeztetésünkre apró és szorgos nyelvünkkel rögtön lenyalnak”); a minőségi hasonlattal („A viaszcseppeket feltartó kehely mintha csak az én kissé humorúan összetett két kezem volna: félig ima az ismereten Isten borzalmas rendelkezései felé; félig áhítatos felfogása a világ minden jelenségének”); a képből bemutatott analogikus viszony szemantikai alakzatával („ez a csönd olyan volt, mint egy bonyolult lomb, melynek minden levele egy-egy fekete tükör – egyik nagyít, másik görbit, egyik semmisít, másik dupláz”); két gondolat közötti párhuzamossággal („a szajha gesztusaiban, rőfögésében, nyelvöblögetésében, pénzért rikácsolásában, hajfestékében és idiotikus előkelőségeiben benne van a tenger alatti primitív lények minden biológiai mozdulata, de benne van minden társadalom éppen aktuális nyomorstilusa, szegénysége is”). Nem vetjük el a sulykot, ha azt mondjuk, Szentkuthy azért ragaszkodott a metaforákhoz, mert felismerte benne azt a lényegest, amit Ricoeur ragadott meg: „A metafora [...] egy olyan cse-refogalmat létesít a költő és a világ között, amelynek köszönhetően az egyéni élet és az egyetemes élet együtt növekedik.”

A címben szereplő harmadik elem: a „felé”, mely túllép a határozószó eredeti jelentésén és „egy térre vonatkozó metaforává” válik. Arisztotelész „egy adott szó epiphoráját [...] elmozdulásként írja le, valahonnan valami felé”. Az elmozdulás, az eltérés láthatóvá válik, szemléletesen bontakozik ki, amikor a hétköznapi szavak szintjéről az átlépés megtörténik egy mitikus szintre, ahol Ricoeur szerint „a nyelv leveti magáról közvetlen leírásra irányuló funkcióját”, és az író intencionalitásának szabad teret enged, bátran adózhat szómetafora – és metaforaláncolat-teremtő képességének. De itt a (szó)metafora-teremtés valaminek a létrehozása, egy hiányzóknak a létrehívása is egyben (vagy a múltból, az elrejtettségéből, a ki nem bontottságból újból előhívása), az író a kimondás és leírás során a hiánnyal (a hiányzó szóval) szembesülve azért kénytelen elmozdulni valami felé, azért kénytelen élni az eltérés lehetőségével, mert a kimondás sikeres megvalósulásához szüksége van a hiány pótlására. Ullmann felfogásában valami „hiányként csak akkor gondolható el és ragadható meg [a hiány], ha állandóan afelé a totalitás felé mozog, amit a hiányzó és a hiányolt alkot.” A prózaíró (kiváltképpen is a meseíró) a valóságon, mint elviselhetetlen, nyugtalanító otthontalanságon felülemelkedvén, a

Honti által „mitikus földrajznak” titulált fiktív térbe (melyben a szavak eredeti jelentése elhasználandó, ezért új metaforák kitalálására és asszociációs láncolatba helyezésére van szükség) a hiányt és a hiányból fakadó szenvedést, szükségletet kompenzáló: más(ik) világot teremt. Egyet is érthetünk Ricoeurrel abban, hogy: *„ha esetleg létezik is nem mitikus állapot, a nyelvnek nem metaforikus állapota semmiképpen sem lehetséges”*. Vagyis a metaforakeresés nem más, mint az eredeti, a tulajdonképpeni szó jelentésének (ami nem felel meg az írói intenciónak, nem elégíti ki a kifejezésvágyat), helyettesítése, pótlása egy (vagy éppen) sok kölcsönvett jelentésváltozattal, de egyáltalán nem biztos, hogy az értelemadás és értelemösszefüggés-teremtés révén célba is ér, és két távoli fogalmat, képet képes egyesíteni, viszont arra törekszik, hogy legalábbis közelítsen a végső, az örök felé. Ez a kimozdulás, haladás az értelem mozgása, az értelem „megragadó” működésének és egységesítő törekvésének bizonyossága, de miként Tengelyi mondja a heideggeri „eksztázisokról”, hogy azokhoz hozzátartozik a „kimozdulás »hová«-ja”, ámbár a „felé” és a „hová” nem ugyanazt jelenti. A kimozdulás kettőssége, sőt ellentétes irányultsága a legtökéletesebben a napló (64) fragmentumában jelenik meg, ahol a művész és nyárspolgár közös nivójáról értekezik Szentkuthy. (*„A nyárspolgár igyekszik ezt a normalitást mind normálisabbá tenni, vagyis: rohan tárt karokkal a stilizálás, a művészet felé. A művész ellenben észreveszi, hogy a polgár imádott normalitása stilizált, irreális és elvontan konstruált valami, s ezért a polgárral ellentétes irányban rohan: el a művésztől valami egészen primitív élet, valóság és igazság felé. A polgár kimondott alkotó temperamentum: az ő „normalitása” nagyobb konstrukció, mint a kínai fal vagy a reimsi katedrális. A művész irtózik az alkotástól: ő a meglévő rég kész tények felé rohan, igyekszik azokhoz /virág, víz, Hold stb./ hasonlóvá lenni, amennyire lehet.”*). Ebben a diskurzusban mindenképpen figyelemre méltó, hogy Szentkuthy olyan fogalmakkal operál („elvontan konstruál”, „stilizál”), amelyek a kortárs filozófia újraértelmezése alatt állnak; másfelől olyan szavakat is találunk a szövegben (mint a *nyárspolgár*, a *művész*, a *kettő viszonya*) amelyek a kortárs írók önállításában és etikai rendszerében gyakorta visszaköszön.

A „felé”, mint a hívás és az ígéret fenomenológiájából tudjuk, egyfajta válaszkíséret, feleletadási próbálkozás, másként szólva a Másik elvárásnak megfelelésre való akarat, mely inkább csak az értelem időbeli tökéletesedése, mintsem a megragadás bizonyossága. A „felé” éppen ezért folyamatos *kísérletezés*, nekirugaszkodás és újakezdés, eltévelyedés és visszatérés a kezdethez, az úton levés bizonyos tapasztalatainak birtokában megújuló nekiveselkedés. Deleuze nem véletlenül hívja föl a figyelmünket: *„a bergsoni fordulat: nem a jelentől tartunk a múlt felé, az észlelettől az emlék felé, hanem a múlttól e jelen, az emléktől az észlelet felé”*. Végső soron azt is tudjuk, hogy a valami „felé” haladás egyáltalán nem bizonyos, hogy célirányosan a legrövidebb úton haladás is egyben; a siker olykor a kerülő úton realizálható, emlékezzünk csak Proust milyen kerülő utakon jut haza néni-kéi combray-i házához.

Végezetül hadd hívjam föl a figyelmet arra, hogy a naplóbeli metaforák olvasása közben feltűnik a fiatalember állandó szorongása, bűntudata, amelyet olykor a lustaság, unalom, máskor a szexuális vágyakozás, fantáziálás, elfojtás, megint máskor a kikezdehetetlenek, sérthetetlenek hitt gondolatokkal, vallási

tételekkel szembeni oppozíciója során érez. Ennek kapcsán egyet is érthetünk Paul de Man kijelentésével: „*A büntudat mindig az olvasáshoz és az íráshoz kapcsolódik, ezeket a tevékenységeket a regény gyakran emlegeti sötét, komor hangon. A metafora és büntudat illetően kapcsolata egyike a fiktív önéletrajzok vezérmotívumainak.*” De Man e kijelentéséből, ahogy tovább érvel, az következik, hogy bajos eldönteni: vajon a „*nyelv retorikai potenciája*” választja-e a bűnt témául, vagy az írónak saját magát kell bűnösnek nyilvánítania, hogy saját metaforáinak hasznát lássa. Szentkuthy a vallomástevés és a szavakkal történő önportréfestés mestere. E két, egyébként retorikai alakzatokban egymást erősítő tevékenységnek – miként arra de Man mutatott rá Rousseau *Vallomásai* példáján – az a veszélye, hogy a *vallomás* az igazság nevében igyekszik legyőzni a büntudatot, s magát a bűnt azért tartja elviselhetetlennek, mert „*hazugságra kényszerítik elkövetőjüket*”, s miközben a vallomástevők *mentegetőznek*, valójában „*felmentik*” önmagukat. Másként szólva, hamarjában megbocsátanak maguknak, hogy mások ítéletét megelőzve megmenthessék magukat a nyilvános ítélettől és az elkárhozástól. Szentkuthy – akárcsak a századelő egyik legnagyobb hatású írója: André Gide – hajlamos magának kis bűnököt tulajdonítani, azokat részletesen ismételve, fölnagyítva, eltúlozva, már-már a redundancia alakzatában bevallani, csakhogy számos másikat, melyek etikai megítélésének valóban *lehetne* tétje, elhallgat, nem igyekszik „*emlékezetébe*” hozni az írás közben, mintha eltüntethetők *volnának*. Éppen ez az eltüntetés, a valódi bűnök mások előli elrejtése, az írás során titokzatosságban hagyása, az olvasó lehetséges számonkérése és a saját lelkiismerete előli eltűnés okozza a büntudatot. Hogyan is ne ismerte volna, amit Kierkegaard írt *A halálos betegségben*: „*Maga a bűn a jótól való elszakadás, a bűn miatti kétségbeesés viszont a második elszakadás.*” Azt viszont cseppet sem állíthatjuk, hogy a vélt vagy valós bűnökkel szemben a naplóban mindvégig ott van a marquard-i fölmentések mellett a kanti jóra s jobbá válás igénye. Ennek egyetlen előfeltétele: a mássá válás képességének kialakítása, a bűnös éntől eltávolodás lehetőségének megteremtése. Ez teszi lehetővé, hogy a másik másságával szembeni tartózkodás, félelem oldódjon, és a naplóíró én képessé váljék a távollévő Másik szeretetének befogadására, a szeretetben (melyet Szentkuthy oly hevesen óhajt, legyen szó egy nőről vagy az Istenről) az *egység*, az örökkévalóság megtapasztalására.